

MACZÁK IBOLYA

*Mennyország – két hangon**

Stankovátsi Leopold mariánus hitszónok jelentős mértékben, körülbelül 85%-ban¹ Pázmány Péter hasonló alkalomra írt² beszédéből kompilálta pünkösdt utáni második vasárnapra szerzett prédikációját.³ Ez körülbelül 80%-ban szó szerinti átvételt jelent, 5%-ban pedig olyat, amelyik jól láthatóan valamely Pázmány-szövegrész variációja. A Pázmánytól kompilált szövegeket az eredeti sorrendnek megfelelően illesztette saját szövegébe Stankovátsi.

Ilyen adatok ismeretében lehetetlennek tűnik szerzői önállóságról beszélni. Mégis azt kell mondanunk, hogy a fentiek ellenére másról szól Stankovátsi beszéde, mint Pázmányé. Ennek oka pedig az lehetett, hogy a rendkívüli filológiai képességekkel megáldott mariánus hitszónok számos olyan szerkesztői eszközzel élt, amellyel megváltoztatta a Pázmány-prédikáció tartalmát.

Mindkét beszédhez tartozó szentírási szakasz *Lukács evangéliumának* tizenegyedik részének tizenhatodik verséből származik: „egy ember nagy vatsorát szerze, és sokakat hívá”.⁴ Míg azonban Pázmány beszédében a proposíció szerint a mennyei boldogságról, Stankovátsi a mennyei boldogságnak vacsorájáról beszélt. Olyannyira jellemző ez a különbség, hogy a vacsora – az alaplmutól eltérően – rendszeresen visszatérő motívum a Stankovátsi-szövegben. Míg Pázmánynál a következő sorokkal kezdődik a beszéd:

Az Mennyei Bóldogság, melyet Isten készítet Választottinak, oly felséges dücsőség, oly gyönyörűséges öröm, hogy azt senki, az egy Istennél egyéb, gondolattyával meg nem foghattya,⁵

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa. A tanulmány az OTKA K 101571. számú pályázata támogatásával készült.

¹ A számítást a Pázmány-szöveggel szó szerint egyező Stankovátsi-sorok összeszámlálásával végeztem.

² PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra, és egynehány innepekre rendelt evangéliomokról prédikációk*, Pozsony, 1636, 720–734.

³ STANKOVÁTSI Leopold, *Vasárnapokra szolgáló prédikációk*, Győr, 1789, 49–70.

⁴ *Uo.*, 49.

⁵ PÁZMÁNY, *i. m.*, 721.

addig a boldogság szót Stankovátsinál a vacsora helyettesíti az egyébként szó szerint átvett szövegben.⁶

Nem tudhatjuk, hogy mekkora szerepe volt ebben Stankovátsi személyes ragaszkodásának a kulináris élvezetekhez, de ez – tudniillik a vacsora képének középpontba helyezése – is oka lehetett annak, hogy elmarad nála a Pázmány-beszéd azon része, amelyben a szerző összehasonlítja a mennyországot egy földrajzi értelemben vett országgal. Pázmánynál ugyanis a következő részek szerepelnek:

Az Országokban, sok pusztá helyek, kopár hegyek, seppedékek, és vadon erdők vannak. Ennek-felette, a' nagy Országokban, különböző nyelvek, szokások, és törvények találtnak: azon Ország-béliek-közzül, sokan egy-mást nem látták; sokan semmi barátságot, vagy ismertséget nem vetnek egy-mással: Hogy azért, a' Bóldogok Mennyei Országokban, efféle fogatkozásokat ne gondolnánk, a' Bóldogok lakó-helyét Isten Várasának-is nevezi. Mert noha, mint Ország, messze terjed; de azért, mindenestül olyan, mint szépen építtetet, és ékesíttetet Váras, melyben a' Polgár-társok ismérik egy-mást: egy nyelven, egyenlő szeretet törvényével élnek: és egy-mással nyájaskodnak.⁷

A kompilátor szövegéből hiányoznak az effajta részek.

Ha Pázmány és Stankovátsi prédikációinak propozícióját hasonlítjuk össze, meglepő eredményre jutunk. Előbbi így fogalmazott:

elsőben szólok a' helyről, melyben léssen ez a' nagy vacsora. Másodszor megjelentem, kikkel és minémű nyájaskodó társaságokkal leszünk az örök dücsöségben. Harmadszor azokról a' gyönyörűséges Áldomásokról emlékezem, melyekkel bételjesedünk a' Meny-országban.⁸

Stankovátsi beszéde pedig a szerző szavai szerint a következő részekből áll: „[a mennyei vacsorán] meg-elégíttetik lelkünk” és „minden kívánható jókkal meg-elégíttetik testünk is – ez második része beszédemnek.”⁹

E két szöveg alapján nem gondolná az olvasó, hogy a prédikációk szövege jelentős mértékben megegyezik.

⁶ STANKOVÁTSI, *i. m.*, 52.

⁷ PÁZMÁNY, *i. m.*, 725.

⁸ *Uo.*, 722.

⁹ STANKOVÁTSI, *i. m.*, 52.

Az összehasonlításnál figyelembe kell venni, hogy Stankovátsi a Pázmány által említett első két ponthoz kapcsolódó (tehát a mennysországról mint helyről és az ottani társaságról szóló) szövegrészeket elhagyta. Ez eleve a beszéd hangsúlyainak átstrukturálódását jelentette.

A Pázmány- és Stankovátsi-prédikáció egymásnak teljesen megfeleltethető részei is másképp szerveződnek. Pázmánynál azokról a „gyönyörűséges Áldomásokról” szóló rész, amelyekben olyan dolgokról esik szó, „melyekkel bé-telleyesedünk Meny-országban”¹⁰ Stankovátsinál úgy jelenik meg, hogy a mennysországban megelégtetik a lelkünk és a testünk is. Ez a két megfogalmazás ugyan nem áll távol egymástól, de a második (Stankovátsié) kevésbé patetikus, profánabb.

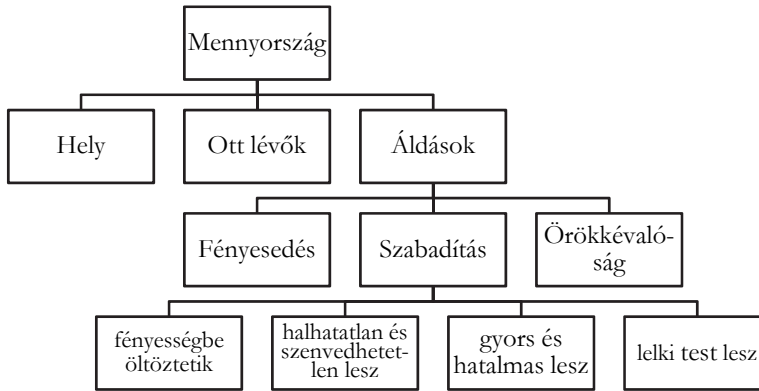
A fent vázolt hangsúly- és stíluseltolódás az elsődleges oka annak, hogy Pázmány – saját megfogalmazása szerint – azért mondja a beszédét, hogy „meg tudjuk böcsülleni”¹¹ Isten meghívását a lakomára, Stankovátsi pedig igyekszik leírni, hogy „melly bódog állapot a’ mennyei vatsora”.¹²

Mindez azonban még nem meríti ki a két beszéd közötti lényeges szerkezeti különbségeket. Az eddigiekből kiderült, hogy a Pázmány-beszéd három nagy részből állt: a mennysország „földrajzi leírásából”, az ott lakókról és az ott nyerhető áldásokról. Ám ezek közül az áldomásokat további három szempont szerint csoportosította a jezsuita hitszónok. Ezek nyomán a mennysország áldásai a következők: az oda kerülőknek fényességgel telik meg a lelkük, testük (Pázmány megfogalmazása szerint: csontjok) megszabadíttatik és soha el nem fogy benne az élet vize. A szabadításról szóló részben Pázmány további négy szempont szerint mutatja meg, miben nyilvánul meg a szabadulás: a szentek teste fényességbe öltöztetik, halhatatlan és szenvedhetetlen lesz, gyors és hatalmas lesz, lelki test lesz. Tehát összesen négy szintet alosztást érvényesített beszédében a jezsuita hitszónok:

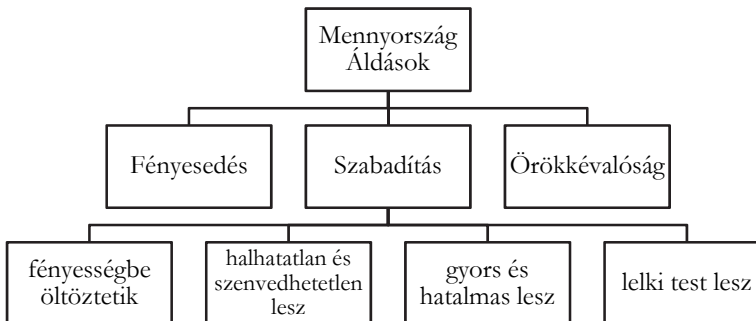
¹⁰ PÁZMÁNY, *i. m.*, 722–723.

¹¹ *Uo.*, 722.

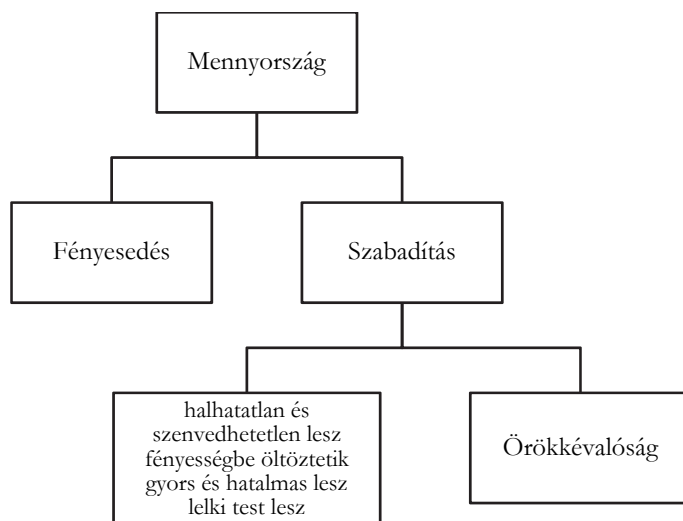
¹² STANKOVÁTSI, *i. m.*, 52.

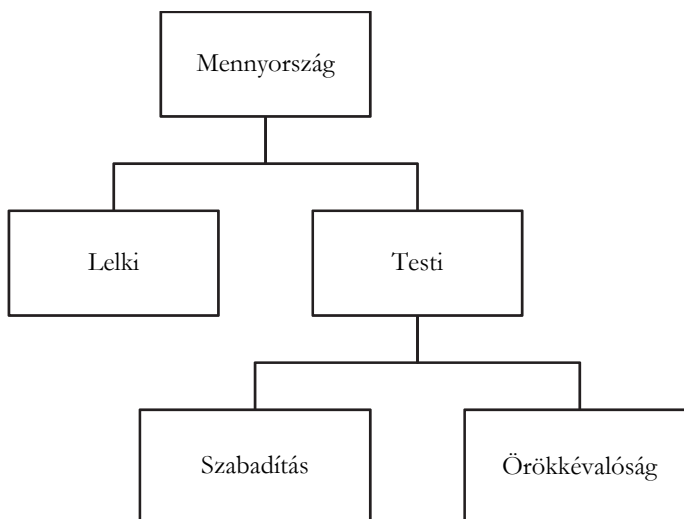
Stankovátsi elhagyta a két első szempontot (a helyleírást és a lakosokról szóló részt), átstrukturálta a beszéd szerkezetét:

A későbbiekben további szerkezeti egységeket is összevont a Pázmány-beszédből, egy esetben pedig több részre osztott egy egységet:

Ezt követően át is nevezte az átstrukturált kategóriát:

Mindez azért is lehet érdekes számunkra, mert eddig is ismertünk olyan beszédeket (például Csúzy Zsigmond pálos hitszónok hatvanad vasárnapra írt második, vagy éppen Stankovátsi vízkereszt utáni ötödik vasárnapra szóló prédikációját), amelyekben szerkezeti egyszerűsítéssel élt, s olyanokat is, amelyeket további részekre osztással árnyalt, azaz „bonyolított” a kompilátor (utóbbira

példa Tyukodi Márton 1641-ben kelt, József pátriárkáról szóló kötetének egyik prédikációja).¹³ Esetünkben azonban Stankovátsi mindkét eljárást egyszerre alkalmazta: vagyis egyszerűsítette és bonyolította is egyben a szerkezetet – alaposan megváltoztatva ezzel a szövegstruktúrát, az elrendezést.

Stankovátsi át is nevezte a pázmányi kategóriákat: míg Pázmány a mennyország leírásáról, a mennyei társaságról és az ottani áldásokról beszélt, a mariánus hitszónok befogadó-központúbb volt: ő a hallgatóság szempontjait előtérbe helyezve a test és lélek mennyei megelégtetéséről értekezett.

Utóbbi annál is érdekesebb, mert a lelki megelégtetés szempontja egyáltalán nem szerepel Pázmánynál. Stankovátsi így fogalmazta meg a kapcsolódó, szükséges ismereteket:

Mivel a' léleknek két különös hatalma vagyon, úgy mint: értelme, és akaratja, e szerént két kívánsága-is vagyon; mert az értelem minden jónak világos látásával: az akarat pedig minden jónak tökéletes birásával, és szeretetével kíván meg-elégtetni.¹⁴

A jegyzés alapvető érdekessége, hogy itt – vélhetően – Aquinói Szent Tamás hatása érzékelhető, aki az ágostoni három lelki képesség [alaperő] helyett csak kettőt használ az értelem-akarat és emlékezés hármasságából. Szemben a jezsuita hagyománnyal, ahol is az értelem, az akarat és az emlékezés hármassága kap nagyobb szerepet – gondoljunk Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatos könyvére,¹⁵ vagy akár csak a *Suscipe, Domine*-imára.¹⁶ Ez a Stankovátsi-betoldás tehát vélhetően nem a jezsuita hagyományt követi. Sőt az sem kizárt, hogy nem hagyománykövetés indokolta ezt a két Stankovátsi-kategóriát, hanem a célszerűség, melynek révén könnyebben kategorizálhatta Pázmány szövegét. További érdekessége, hogy a megközelítés alapvetően befogadó-központú – szemben

¹³ A hivatkozott prédikációk compilációs elemzése: MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek, 2010 (A Források Tükrében); Uő, *Egyszerűsítő eljárások 18. századi, magyarországi, compilált prédikációkban = Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban: Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, LUFFY Katalin, TÓTH Zsombor, BALOGH F. András, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2013 (A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Kiadványai), 93–99.

¹⁴ STANKOVÁTSI, *i. m.*, 55–56.

¹⁵ Erről bővebben: JÁLICS Ferenc, *A Szent Ignác-i Lelkigyakorlatok kontemplatív szakasza*, Távlatok, 2003, 284–301.

¹⁶ „Vedd, Uram, és fogadd el teljes szabadságom, / emlékezetem, értelmem és egész akaratom [...]”

Pázmány beszédével – még akkor is, ha nem közvetlenül emberi, hanem lelki igényekről tesz említést.

Mindezeket a változtatásokat pedig oly módon eszközölte Stankovátsi, hogy magán az eredeti szövegen alig változtatott, módosításait minimális mennyiségű szövegbetoldással érte el. Ezek a betoldások azonban roppant tanulságosak lehetnek számunkra. Ugyanis ezen részek kulcsfogalmai: vacsora, jóllakás, testi öröмок. (Ez utóbbiak csak általános megfogalmazás szintjén, nem részletezte őket Stankovátsi.)

Mindennek tudatos pedagógiai célja van Stankovátsi prédikációjában. A propozíciót követően ugyanis a következőket jegyezte meg a fentiek kapcsán:

Oh, testi gyönyörűségeket kedvellő bűnösök! ébredjeteк-fel mély álmodtóból, és ha a' lelki jóк, melyeket [...] a' test szerint élő emberek nem értenek, nem mozdítanak titeket, legalább mozdítsanak a' testi jóк, és minden kívánható gyönyörűségek, a' mennyei vatsorának kívánságára, és keresésére.¹⁷

A lelki javakról szóló rész után a következőképpen tér át beszédének második részére:

[...] akik mint testből és vérből állók, inkább érezzük most a' testnek javait, hogysem a' léleknek drága gyönyörűségeit, [...] fordítsuk szemünket a testi jókra, melyekkel bőven megelégtetnek a' boldogok, és [...] innen ébresszük kívánságunkat arra a' mennyei lakozásra, melyre hivatatosok vagyunk.¹⁸

A fentiekből adódóan nem meglepő, ha az összegzés is így hangzik:

[...] megbecsülhetetlen állapot legyen az a' nagy vatsora, melyet a' mennyei cselédes gazda készített. [...]. Tellyességgel meg-elégítették abban mind lelkünk, mind testünk; mert lelkünknek értelme és akaratja jól lakik az Isten színe látásával, és az Isten jóságának tökéletes szeretésével: testünknek minden érzékenységi jól laknak minden kíváncsú szent gyönyörűségekkel.¹⁹

¹⁷ STANKOVÁTSI, *i. m.*, 52.

¹⁸ *Uo.*, 62.

¹⁹ *Uo.*, 67.

Mindezeknél kifejezőbb azonban az a kompilált rész, amelyet már fentebb idéztem, s amelyben a Pázmány által megfogalmazott mennyei boldogság kifejezést a mennyei vacsorával helyettesítette Stankovátsi.

Összességében elmondható, hogy Stankovátsi Leopold mennyországról szóló prédikációjában szerkezeti és hangsúlybeli változtatásokkal újraírta Pázmány hasonló témájú beszédét. Tette ezt anélkül, hogy a Pázmány-szövegeken érdemben módosított volna. Eljárása azonban a forrásszöveghez viszonyítva rendkívüli módon tükrözi a popularitás igényét és egy sajátos írói kreativitást is. Nem használja ugyanis a Pázmány által felkínált rövid tanúságok rendszerét, hanem az eredeti szöveget popularizálja – mégpedig saját koncepciójának megfelelően. (Ezért nem használja a már idézett „földrajzi” ismérveket sem.)

A prédikációelméleti irodalom központi kérdése a hallgatósághoz való alkalmazkodás. Ezzel a magyarországi szakirodalom – főként Tasi Réka és Bartók István kutatásai révén – is több ízben foglalkozott.²⁰ Idáig főként a hallgatóság értelmi képességeihez történő alkalmazkodás állt a vizsgálatok középpontjában – jelesül annak vizsgálata, hogy a műveltebb, tájékozottabb (tehát főként városi vagy főúri) közönség hogyan különböztethető meg az egyszerűbb hívektől – a hitszónoklás szempontjából.

Ez a törekvés kétségtelenül jelen van Stankovátsi prédikációjában: így például a szerkezeti egységek összevonásában, a prédikáció felosztásának egyszerűsítő eljárásaiban, vacsora metaforájának használatában is ezt figyelhetjük meg.

Ám a felosztások bővítése, a lelki képességek említése más tendenciára is utal: arra, hogy a hallgatók műveltségéhez való alkalmazkodás nem csupán egyszerűsítés lehet. Bartók István utal arra, hogy Medgyesi Pál retorikaelméleti munkáiban említ egy másik szempontot is: a hallgatók lelki szükségleteihez való alkalmazkodást. Az ehhez kapcsolódó alapl mű – amint arra Bartók István is utalt, Nagy Szent Gergely *Regula pastoralis*a.²¹

Ebben a mennyei gyönyörűségek ecsetelését a szomorúakhoz alkalmaztatott prédikációk kapcsán említi a szerző:

²⁰ Összefoglalóan: TASI Réka, *Az isteni szó barokk sáfárai*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Csokonai Könyvtár, 45); BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Universitas, 1998 (Irodalomtudomány és Kritika).

²¹ BARTÓK, *i. m.*, 185.

Másképpen kell figyelmeztetni a vidámakat és a szomorúakat. A vidámaknak a bekövetkező végítélet szomorúságát, a szomorúaknak a Mennyei Királyság megígért örömét kell bemutatni. Értsék meg a vígak a szigorú fenyegetésből, hogy félniük kell; a szomorúak halljanak azokról az örömökről, melyekre számíthatnak. Azoknak ezt mondja az Úr: „Jaj nektek, kik most nevettek, mert sírni és jajgatni fogtok!” emezek hallják, mit mond ugyanez a Tanító: „Viszontlátlak benneteket, s Ismét meglátalak titeket és örülni fog szívetek, és örömtöket nem veheti el tőletek senki”.²²

Nem tudjuk pontosan, mikor hangzott el a mariánus hitszónok beszéde (nyomtatásban 1789-ben jelent meg, Pozsonyban), az elmondásra vonatkozóan csupán annyi ismeretes, hogy városi környezetben (Győrött, Komáromban, Pozsonyban) hangzottak el a prédikációk. Nem tudjuk tehát, mitől szomorkodhattak hívei, sőt azt sem, hogy valóban Nagy Szent Gergely műve ihlette-e az általa eszközölt módosításokat. Ám tény (amint az a fentiekből is kitűnik), hogy a hallgatóság lelki igényeihez alkalmaztatott beszéd iskolapéldája a mennyországi gyönyörűségek pedagógiai célzatú ismertetése.

Összességében elmondható Stankovátsi prédikációjáról, hogy jelentős mértékben átszerkesztette az általa kompilált Pázmány-beszédet.²³ Szerkesztői munkája tekintetében tehát sajátos írói önállóságról tett tanúságot. Még érdekesebb azonban, hogy ennek révén a popularitás sajátos esetét reprezentálta, új távlatokat nyitva ezzel a kompilációkutatás számára is.

²² NAGY SZENT GERGELY, *A lelkipásztor kézikönyve*, ford. SÁGHY Marianne, Bp., Paulus Hungarus – Kairosz, 2004 (Catena, Fordítások, 7), 128.

²³ Lásd a következő oldalon. A két ábrán a szerkesztés előtti és után szakasz látható.

